

Divatszalon Auschwitzban

LUCY ADLINGTON

Divatszalon Auschwitzban

A haláltábor varrónőinek igaz története

A fordítás alapja:

Lucy Adlington: *The dressmakers of Auschwitz*
The True story of the Women who sewed to survive.

First published in Great Britain in 2021 by Hodder & Stoughton
An Hachette UK company

Copyright © Lucy Adlington, 2021

Fordította: © Kenyeres Anna, 2022

Szakmailag lektorálta: Szécsényi András

Szerkesztette: Sebes Katalin

Borítóterv: Grosan Christi

Borítófotó: Olga Lazacovici

A könyvben megjelenő fotók jogainak tisztázása érdekében a kiadó mindent megtett, de mivel történelmi képek nem minden esetben van egyértelmű jogtulajdonos. A képek jegyzéke tartalmazza az egyértelműen tisztázott fotók jogtulajdonosait.

HVG Könyvek, Budapest, 2022

Kiadóvezető: Budaházy Árpád

Felelős szerkesztő: Krausz Veronika

www.hvgkonyvek.hu

ISBN 978-963-565-179-5

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet vagy annak részleteit tilos reprodukálni, adatrendszerben tárolni, bármely formában vagy eszközzel – elektronikus, fényképeszeti úton vagy más módon – a kiadó engedélye nélkül közölni.

Kiadja a HVG Kiadó Zrt., az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.
Felelős kiadó: Szauer Péter

Nyomdai előkészítés: Sólyom Melinda

Nyomta és kötötte az Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen
Felelős vezető: György Géza vezérigazgató

*A varrónőknek
és családtagjaiknak*

Tartalomjegyzék

<i>Előszó</i>	9
1. A kevés túlélő egyike	13
2. A legerősebb hatalom	33
3. Mi lesz most, hogyan tovább?	57
4. A sárga csillag	85
5. A szokásos fogadtatás	105
6. Élni akartunk	127
7. Itt akarok élni, míg meg nem halok	157
8. Tízezer nő között	181
9. Szolidaritás és támogatás	207
10. A levegőben égő papír szaga száll	231
11. És még azt akarják, hogy normálisak legyünk?	265
<i>Köszönetnyilvánítás</i>	285
<i>Képek jegyzéke</i>	287
<i>Irodalom</i>	291
<i>Jegyzetek</i>	295
<i>Név- és tárgymutató</i>	326

Előszó

„Ki hitte volna el?”

Így tűnődött Mrs. Kohút hangosan, miután fogadott az otthonában, szerető családjá körében. Az aprócska, okos asszony elegáns nadrágot, blúzt, nyakában gyöngysort visel. Rövid haja hófehér, száján rózsaszín rúzs. Miatta utaztam át a fél világot, Észak-Angliából a San Francisco környéki hegyek közé, szerény kis házikójába.

Kezet rázunk, és abban a pillanatban megelevenedik a történelem: már nem csak archívumokból, könyvekből, régi szabásmintákból és textíliákból meríthetek, mint egyébként szoktam, amikor kutatómunkát végzek. Itt áll előttem egy hús-vér nő, aki túlélte mindazt, amit manapság a „borzalom” szinonimájaként emlegetnek.

Leülünk a csipketerítős asztalhoz, és Mrs. Kohút almás rétessel kínál. Tudományos könyvek, virágcsokrok, hímzések, családi fotók és színes kerámiák ékesítik a szobát. A társalgás megkönnyítésére 1940-es évekbeli divatlapokat hoztam magammal, először ezeket nézzük meg együtt. Aztán megmutatom gyűjteményem egyik darabját, egy csinos, tűzpiros ruhát a háborús időkből.

Az idős asszony végigsimít a díszes anyagon.

– Szép munka – mondja. – Nagyon elegáns.

Csodálkozva állapítom meg magamban, hogy a ruhákkal milyen könnyen hidalható át a kontinensek és nemzedékek közötti távolság. A szabás, a stílus és a kivitelezés mindkettőnk elismerését kiváltja, de a pillanat ennél többről szól: Mrs. Kohút évtizedekkel ezelőtt egészen más körülmények között foglalkozott öltözékekkel és anyagokkal. Ő az auschwitzi koncentrációs táborban működő divatszalon utolsó, még élő dolgozója.

Divatszalon Auschwitzban? Már a gondolat is viszolygást kelt és ellentmondást hordoz. Amikor először olvastam az úgynevezett felső szabóműhely

létezéséről, magam is nagyon megdöbbentem. Éppen egy könyvhöz gyűjtöttem anyagot, a Harmadik Birodalom és a II. világháború textiláru-kereskedelméről. A nácik nyilvánvalóan tudták, hogy a ruháknak és a megjelenésnek milyen nagy a jelentősége, hiszen a hatalmas tömegrendezvényeken mindig pompás uniformisaikban jelentek meg. Az egyenruha klasszikus példája annak, hogyan erősíthető meg egy csoport identitása és összetartozása az öltözködés segítségével. A Harmadik Birodalom gazdasági és politikai hasznot is remélt a ruhaiparból, az erővel szerzett javakat pedig a háborús erőfeszítések finanszírozására fordították.

A náci elit asszonyai is szerették a szép ruhákat. Magda Goebbels, Hitler hírhedt propagandaminiszterének felesége közismerten elegáns nő volt, aki azt sem bánta, ha öltözéke zsidók keze munkáját dicséri, noha a nácik a divatszalmából is megszállottan igyekeztek a gyűlölt nép képviselőit eltávolítani. Emmy Göring, Hermann Göring *Reichsmarschall* (birodalmi marsall) neje a zsidóktól elkobzott darabokat viselt, bár később azt állította, hogy mit sem tudott a luxuscikkek eredetéről. Hitler szeretője, Eva Braun rajongott a divatért, menyasszonyi ruháját a lángokban álló Berlinen szállíttatta át, és Ferragamo cipőt viselt hozzá,¹ amikor néhány nappal a háború elvesztése és öngyilkossága előtt hozzáment a Führerhez.

De mégis: divatszalon Auschwitzban? Ez a műhely megtesztelte a Harmadik Birodalom alapvető működési elvét: a kiváltságosok kivételezett helyzetét az elnyomottak kifosztása és kiirtása alapozta meg.

Az auschwitzi divatszalon maga Hedwig Höss, a táborparancsnok felesége alapította. Ha egy efféle vállalkozás a tömeggyilkosságok helyszínén önmagában nem lett volna elég abszurd, az itt dolgozók kiléte végképp azzá tette. A szalonban túlnyomó többségben zsidó varrónők készítették a ruhákat, akiket a nácik minden joguktól megfosztottak, és azzal a céllal deportáltak, hogy a végső megoldás keretében megsemmisítsék őket. Néhány francia kommunista is dolgozott mellettük, akiket azért ítéltek fogságra és pusztulásra, mert szembeszálltak az országukat megszálló németekkel.

Ezek a rabszolgasorba döntött, elszántan élni akaró nők tervezték, szabták, varrták és díszítették a gyönyörű ruhákat, amelyeket aztán Frau Höss és a többi SS-feleség viselt. Olyanok ékeskedtek munkájuk gyümölcsével, akik alsóbbrendűnek tekintették, sőt emberszámba sem vették a koncentrációs tábor lakóit; a férjek pedig azon dolgoztak, hogy elpusztítsanak minden

zsidót a birodalom politikai ellenfeivel együtt. Az auschwitzi divatszalonban szorgoskodó nők számára a varrás menekvést jelenthetett a gázkamrától és a krematóriumtól.

Ezek a rabok nem hagyták, hogy a nácik megfosszák őket emberi mivoltuktól: szoros barátságok szövődtek köztük, és példaértékű összetartás jellemezte őket. A varrógépek zakatolása és a cérna befűzése közben az ellenállást és a szökést tervezgették. Ez a könyv az ő történetüket örökíti meg, de nem regény formájában. Minden párbeszéd és jelenet a túlélők beszámolóí, dokumentumok, tárgyi bizonyítékok, illetve a családtagokkal vagy a szerzővel személyesen megosztott visszaemlékezések alapján íródott, továbbá kiterjedt olvasás és kutatómunka támasztja alá.

Amint megtudtam, hogy a divatszalon létezett, alaposan beleástam magam a témába. Kezdetben csak néhány alapinformáció és egy közel sem teljes névsor állt rendelkezésemre: *Irene, Renée, Bracha, Katka, Hunya, Mimi, Mancsi, Márta, Olga, Alida, Marilou, Lulu, Baba, Boriska*. Már majdnem feladtam a reményt, hogy többet is kideríthetek, arra pedig végképp nem számítottam, hogy megismerhetem a varrónők életútját. Kiadtam egy ifjúsági regényt, *A piros szalag (The Red Ribbon)*² címmel, amely jobb híján képzeletben mutatja be a szalont. Néhány érintett család felfigyelt rá, és hamarosan megérkeztek az első e-mailek Európából, Izraelből és Észak-Amerikából:

„A nagynéném varrónő volt Auschwitzban.”

„Anyám ruhákat készített Auschwitzban.”

„A nagymamám vezette az auschwitzi szabóműhelyt.”

Végre kapcsolatba léphettem a varrónők családjával. Egyszerre volt döbbenetes és inspiráló élmény, hogy megismerhettem életük történetét.

Csodálatosképpen, az auschwitzi divatszalon egyik dolgozója ma is él, jó egészségnek örvend, és szívesen beszél arról, amit átél: egyedülálló szemtanú, aki egy különös helyen tapasztalta meg a náci rezsím ellentmondásos működését és borzalmas kegyetlenségét. Amikor találkozunk, a 98 éves Mrs. Kohút máris mesélni kezd, még mielőtt bármit kérdezhetnék. Emlékei sokfélék: felidézi, hogy gyerekkorában, szukkótkor, a sátoros ünnepen mennyi diót és cukorkát kapott; később pedig azt, ahogy egy volt iskolatársának egy SS-tiszt a nyakát törte ásóval, mert a lány meg mert szólalni munka közben.

Képeket mutat a háború előtti önmagáról: bájos bakfis szép, kötött pulóverben, kezében magnólia. Előkerül egy háború utáni fotó is: Christian

Dior híres New Look fazonjára szabott, divatos kabátot visel rajta. A fényképek alapján senki sem gondolná, mi mindenben ment keresztül a kettő között eltelt időben.

Az Auschwitzban töltött ezer rettenetes napban nem készült fotó. Azt mondja, minden egyes napon ezerszer is meghalhatott volna. Most a szavai festik a képeket, ahogy emlékről emlékre halad, miközben ujjai újra meg újra nadrágjának varrását gyűrögetik, egyre élesebbé téve a ráncokat. Apró jele ez a hatalmas érzelmeknek, amelyek fölött egyébként vasakarattal uralkodik. Az angol az ötödik beszélt nyelve, amelyet az Egyesült Államokban töltött évek során tökéletesített. Könnyedén vált a különböző nyelvek között, én pedig igyekszem lépést tartani vele. Kezemben toll és papír, készen arra, hogy gyorsírással jegyzeteljek, és felírom kérdéseim hosszú listáját. Amikor videóznék a telefonommal, az idős asszony megbök az ujjával.

– Maga csak figyeljen! – mondja.

Szót fogadok.

1.

A kevés túlélő egyike

„Két év után bekerültem az auschwitzi SS-főhadiszálláson működő varrodába, ahol a tisztek családtagjainak készítettünk ruhákat. Napi 10-12 órát dolgoztam. Azon kevesek egyike vagyok, akik túléltek Auschwitz poklát”

– KOVÁCS OLGA¹

Olyan nap volt, mint a többi.

Az alagsorban, a két ablakon beszűrődő fényben lehajtott fejű, fehér kendős nők ültek a hosszú asztaloknál, kezükben egy-egy készülő ruhadarab és a szorgalmasan járó varrótű. Odakint az égbolt nem a szabadságot jelképezte számukra. Ez a helyiség volt a menedékük.

Első ránézésre olyan volt minden, mint bármelyik jól menő divatszalonban. A munkához szükséges összes eszköz rendelkezésre állt. Az asztalokon mérőszalagok, ollók és cérnagurigák. Mellettük több kupac különféle szövet. Divatlapok és selyempapír a szabásmintákhoz. A műhely mellett külön kis szoba, ahol a megrendelők felpróbálhatták a ruhákat. A munkát az ügyes és rátermett Márta irányította, aki nemrégiben még saját sikeres szalont vezetett Pozsonyban. Boriska volt a jobbkeze.

A varrónőknek nem kellett csendben dolgozniuk. Szlovákul, németül, magyarul, franciául, lengyelül beszélgettek a munkáról, az otthonukról, a családról – néha még viccelődtek is. Hiszen többségük fiatal lány volt, tizen-huszonevesek. A legkisebb csak tizennégy.

Csibinek becézték, ő szedegette az elhullajtott gombostűket, és söprögette össze a cérnadarabkákat.

A barátnők egymás mellett dolgoztak. Irene, Bracha és Renée mind Pozsonyból jöttek, és velük volt még Bracha húga, Katka is. Meleg gyapjúkabátokat varrtak a nácioknak, miközben az ujjaiuk majd lefagytak a hidegben. Baba és Lulu összetartó párost alkotott, egyikük komoly, a másik nagy kópé. A harmincas éveiben járó, határozott fellépésű Hunya afféle pótanyaként terelgette őket. A Hunyával egykorú Olga borzalmasan öregnek tűnt a lányok szemében.

Ők mindannyian zsidók voltak.

Mellettük dolgozott két francia kommunista, a fűzőkészítő Alida és az ellenálló Marilou, akiket azért tartóztattak le és hurcoltak el, mert kiálltak hazájuk német megszállása ellen.

Összesen huszonöt nő kezében járt szorgosan a varrótű. Ha valaki eltűnt közülük, és nem látták többé, Márta gyorsan intézte az utánpótlást. Minél több foglyot szeretett volna a műhely menedékében tudni. Itt mindenkit a nevéen szólítottak. Odakint csak névtelen számok voltak.

Munka akadt bőven. A nagy, fekete megrendelőkönyvet úgy teleírták, hogy hat hónapos volt a várólista, még a rangos berlini ügyfeleknek is. A helyi kuncaftok elsőbbséget élveztek, különösen a szalon alapítója: Hedwig Höss, az auschwitzzi koncentrációs tábor parancsnokának neje.

Egyszer, egy ugyanolyan napon, mint a többi, kétségbeesett kiáltozás hallatszott az alagsorból, és érezni lehetett az égett kelme szagát. Katasztrófa. A vasaló túl forróra hevült, és megperzselte az anyagot, épp a ruha elején – eltakarni sem lehetett. Az ügyfél másnap jött volna próbálni. Az ügyetlen lány rémülten, zokogva kérdezgette:

– Most mit tegyünk? Mit tegyünk?

A többiek abba hagyták a munkát. Átérezték társuk riadalmát. Itt nem csak egy tönkrement ruháról volt szó. Ebben a szalonban az öltözékeket az auschwitzzi tábor SS-tisztjeinek feleségei rendelték. Férjeik hírhedt tömeggyilkosok voltak, akik összeverték és megkínózták a foglyokat. A szobában minden nő élete és sorsa fölött ők rendelkeztek.

Márta, a vezető nem vesztette el a lélekjelenlétét. Nyugodtan felmérte a kárt.

– Tudod, mit? Ezt a darabot itt kicseréljük, új anyagot varrunk a helyére. Gyorsan...

A lányok egy emberként rohantak segíteni.

Másnap, a megbeszélt időpontban megérkezett a megrendelő. Csodálkozva bámulta magát a tükörben.

– Mintha nem ilyen lett volna a szabásminta – jegyezte meg.

– Pedig épp ilyen volt – vágta rá Márta szemrebbenés nélkül. – Hát nem csinos? A legújabb divat szerint készült.²

A katasztrófát tehát sikerült elkerülni. Egyelőre.

A varrónők visszatértek a munkájukhoz, kezükben szorgalmasan járt a tű, és megérhettek egy újabb napot Auschwitzban.

A haláltáborban működő divatszalonot ugyanazok hozták létre, akik a benne dolgozó nők élete fölött uralkodtak, és sorsuk komor fordulatáért feleltek. A varrónők két évtizeddel korábban, kisgyermekként még nem sejtették, milyen szörnyű helyen sodorja majd őket össze a végzet. Még a felnőttek is nehezen tudták volna felfogni, hogy az ipari léptékű népiértás helyszínén némelyek divatcikkek előállításával foglalkoznak majd.

A világ kicsinek tűnik egy gyermek számára, de részletgazdag, és tele van érzetekkel: a gyapjú okozta viszketés a bőrön, a hideg ujjacsákák küzdelme a gombokkal, a szakadt nadrágból kilógó érdekes cérnaszálak. A látóhatár eleinte csak a családi otthon falaiig terjed, aztán az utcasarokig, a mezőig, erdőig, a város pereméig tágul. A jövő még nem igazán foglalkoztatja a kisebbeket. Később csak emlékfoszlányok, esetleg néhány tárgy marad meg ezekből az elveszett évekből.

A múltat idézi Irene Reichenberg gyermekkori portréja, dátuma ismeretlen. Arca elmosódottan emelkedik ki a sötét háttérből, ruhája homályos. Orcái bizonytalan mosolytól kerekednek, mintha nem merné teljesen kimutatni az érzéseit.

Irene 1922. április 23-án született Pozsonyban, a gyönyörű Duna-parti városban, amely Béctől csak egy óra autóval. Három évvel a népszámlálás után jött világra, amely kimutatta, hogy a város lakossága németekből, szlovákokból és magyarokból áll, akik 1918 óta az újonnan létrehozott cseh-szlovák állam fennhatósága alá tartoztak. A közel 15 ezer lelket számláló izraelita közösség nagyrészt a Duna északi partjától néhány perc sétával elérhető zsidó negyedben lakott.

A negyed legforgalmasabb csomópontja a *Židovská ulica* vagy *Juden-gasse*, azaz „a zsidók utcája” volt. Régen, 1840 előtt a zsidók csak ebben

az egyetlen, kissé lejtős utcában élhettek, amely a helyi kastélyhoz tartozó birtokon haladt át. Éjszakára mindkét végét őrkök zárták le, ezzel az utcából lényegében gettó lett: így tették világossá, hogy a zsidók nem keveredhetnek a többi pozsonyi lakossal.

A következő évtizedekben az antiszemita törvények fokozatosan enyhültek, a módosabb zsidó családok már megtehették, hogy elköltöznek az utcából, és a városközpontban vesznek házat. A Židovská utca valaha elegáns barokk épületeit zsúfolt bérházakká alakították, amelyekben népes családokat szállásoltak el. Bár a környék nem volt a legelőkelőbb, a macskaköves utcákat mindig tisztára separték, a forgalmas üzletekben és műhelyekben serényen folyt a munka. Összetartó, támogató közösség élt itt. Mindenki ismert mindenkit, és tudták egymásról, hogy ki mivel foglalkozik. Minden lakó érezte a közösséghez tartozás erejét.

„Ez volt életem legboldogabb időszakom.

Ott születtem, ott éltem, és a családommal lehettem”

– IRENE REICHENBERG³

A Židovská utca igazi gyermekparadicsom volt, az ember bármikor beállíthatott a barátaihoz, és az utcákon szabad volt a játék. Irene a 18-as szám alatt lakott, egy sarokház második emeletén. Nyolcan voltak testvérek. Ahogy a nagycsaládnál lenni szokott, a gyerekek közül némelyek szorosabban kötődtek egymáshoz, és a legidősebbek kicsit távolabb álltak a legfiatalabaktól. Irene egyik bátyja, Armin édességboltban dolgozott. Később kivándorolt a brit protektorátus alatt álló Palesztinába, így ő megmenekült a holokausztól. Egy másik Reichenberg fiú, Laci egy textil-nagykereskedésben helyezkedett el. Feleségül vett egy Fuchs Turulka nevű lányt.

Amikor Irene kicsi volt, a családnak eszébe sem jutott, hogy újra kitörhet a háború. Mindenki remélte, hogy az 1918-as békekötéssel az ilyesmi már örökre a múlté. Az újonnan létrejött Csehszlovákiának a zsidók is teljes jogú állampolgárai lettek. Irene még túl fiatal volt, semhogy élvezhesse a zsidó negyed falain kívüli életet. Miként a legtöbb lány, ő is arra készült, hogy kiválóan elsajátítja a háztartásvezetés tudományát, majd később feleség lesz és anya, mint a nővérei. A Kätthe becenévre hallgató Katarinának egy

Irene Reichenberg kislányként

Leo Kohn nevű jóképű fiatalember udvarolt. Joli, vagyis Jolanda 1937-ben hozzáment egy Grotter Béla nevű villanyszerelőhöz. Aztán Frieda is megházasodott, immár Federweissnek hívták, és csak a három legkisebb lány, Irene, Edith és Grete maradt otthon.⁴

A népes család eltartásának terhe az apa, Shmuel Reichenberg vállát nyomta. Shmuel cipész volt, az utcabeli temérdek mesterember egyike. A cipészek ügyességét és szegénységét számos mese megörökíti. Valóban volt abban valami varázslatos, ahogy Shmuel a bőrdarabokat formázta a különböző kaptafákon, viaszozott cérnával összevarrta, és gondosan beütött minden egyes apró szeget. Reggel héttől késő estig görnyedt a műhelyben, és minden munkát kézzel végzett. A kereslet bizonytalan volt, a pénz kevés. A Židovská utca legtöbb lakója nemigen engedhetett meg magának új cipőt, de még a régi lábbelik javítását is csak nehezen. A két háború közötti években a legszegényebbek mezítláb jártak, vagy szétmálló cipőjüket rongyokkal kötözték a lábukra.

Irene apja volt hát a kenyérkereső, édesanyja, Tzvia, azaz Cecilia pedig a kenyérsütő, aki a háztartást vezette. Ő még többet dolgozott, mint a férje. A házimunka nem volt könnyű háztartási gépek és cselédek segítségével nélkül. Reichenberg asszony csak a lányaira támaszkodhatott. Minden második évben gyereket várt, az új jövevény érkezése pedig még több főzéssel, takarítással és mosással járt. Bár sok éhes szájat kellett kevés pénzből etetnie, Tzvia mindent megtett, hogy az összes gyermeke különlegesnek érezhesse

magát. Egyik évben Irene csodálatos születésnap ajándékot kapott: egyedül megehetett egy egész főtt tojást. Repesett az örömtől, és minden barátjának lelkendezve mesélt a meglepetésről.

Egyik legjobb barátnőjének, Renée Ungarnak az apja ortodox rabbi volt, anyja háztartásbeli. Renée egy évvel volt idősebb Irenénél, és határozottságával jól kiegészítette Irene csendesebb természetét.⁵ A Renée-ről készült 1939-es fotón nyugodt, intelligens fiatal lány látható, akinek komolyságát ellensúlyozza a Pán Péter-stílusú gallérján fityegő két színes bojt.

Tíz évvel az előtt, hogy ez a fénykép készült, az akkor hétéves Irene megismert egy másik lányt is, aki életre szóló barátja lett, és a legnagyobb megpróbáltatások idején bátor bajtársként állt mellette.

Ő volt Berkovič Bracha (Berkovich Berta, Betka).

„Szép idők voltak azok”

– BERKOVIČ BRACHA

Bracha vidéki lány volt, a Kárpátok hegyei között, egy Csepe (Csepa) nevű ruszin faluban született. Az iparvárosoktól távoli területen főleg gazdálkodással foglalkoztak az emberek. A falvakat és városokat arrafelé sajátos tájszólás, szokások és hímzésminták jellemezték.

A tájat, amelyet gyermekkorában Bracha maga körül látott, a Tátra végtelennek tűnő vonulatai uralták, amelyek körbevették a lóherével, zabbal, árpával és cukorrépával bevetett mezőket. A földeken puffos ujjú blúzt viselő, színes kendős, sokszoknyás fiatal nők hajladoztak. Pásztorlányok terelgették a gágogó libákat, napszámosok kapáltak, szedték a termést és arattak. Nyáron könnyű, világos pamutruhát viseltek: kockásat, csíkosat vagy virágosat. Télen vastag háziszóttosbe és gyapjúba burkolóztak, sötét öltözőkük elütött a hó fehér színétől. Fejükre meleg, rojtos nagykendőt borítottak, amelyet áll alatt összetűztek, vagy elöl keresztettek, és hátul összekötöttek. A kabát- és ruhaujjakat élénk színű, hímzett virágminta díszítette.

Bracha későbbi élete a ruhákról szólt, és amelyeknek a születésekor is fontos szerep jutott. Anyja, Karolina ugyanis még mindenórás terhesen is kénytelen volt mosással foglalatzkodni. Arrafelé az asszonyok már hajnal-

Renée Ungar 1939-ben

ban kimentek a folyóhoz, ahol mezítláb a hideg vízben állva tisztították a szennyest. A gyerekek közben a parton játszottak. Otthon is mostak, ilyenkor teknőkbe töltötték a szappanos vizet, és mosódeszkán sulykolták a ruhákat, kérges kezükkel kicsavarták, majd felakasztották száradni. Karolina egy hideg, esős napon épp a létrára mászott fel, hogy a nehéz, nedves ruhákat az eresz alá akassza száradni, amikor megérezte a vajúdas első görcseit. Ez 1921. november 8-án történt. A fiatalasszony mindössze 19 éves volt ekkor, első kisbabáját készült világra hozni.⁶

Bracha a nagyszülei házában született meg. Aprócska, zsúfolt viskó volt, agyagkemence fűtötte, a vizet nyomókútról hozták, Bracha mégis úgy érezte, gyermekkorá maga volt a földi paradicsom.⁷

Emlékeit a szerető család képe uralja, bár voltak elkerülhetetlen feszültségek.⁸ Szülei a helyi házasságszerző közbenjárásával kerültek össze – ez akkoriban nem volt szokatlan Kelet-Európában. Két lelkiismeretes, rátermett fiatal sikeres szövetségé jött létre. A siketnéma Berkovič Salomon a szülők eredeti szándéka szerint Karolina nővérét vette volna el, de a lány nem akart fogyatékkal élő férjet. Végül a 18 éves Karolinát sikerült rávenni a házasságra, aki szívesen gondolt arra, hogy fehér ruhás menyasszony lehet.

„Mindannyian kihozták magukból a legjobbat
egy nehéz és küzdelmes életben”

– BERKOVIČ BRACHA

Karolina és Salomon családja hamar újabb kisbabákkal bővült. Miután Bracha hirtelen, épp nagymosáskor világra jött, megfogant Emil, Katarina, Irén, végül pedig Móric. Olyan nehezen értek már el, hogy Katarinát – becenevén Katkát – hatéves koráig gyermektelen nagynénje, Génia nevelésébe adták. Bár Bracha közel állt Irén nevű kishúgához is, Katkával eltéphetlen kötelék alakult ki közöttük, amikor egyszerre deportálták őket Auschwitzba. A testvéri hűség a felső szabóműhelyben is együtt tartotta őket.⁹

Bracha gyermekkorának kedves emlékei közé tartozik a szombati kalács illata, a kristálycukros macesz roppanása a fogai alatt, és amikor sült almát evett Szerena nénikéjénél, akinek a háza tele volt csecsebecsével és hímzett terítővel. Bracha a ruhakészítés révén ismerkedhetett meg a városi élettel.

Apja, Salomon rendkívül tehetséges szabómester volt, ezért az előkelő Pokorny vállalatnál talált munkát Pozsonyban. Varrógépét is magával vitte, és lassan kiépítette saját hűséges ügyfélkörét. Židovská utcai otthonában dolgozott, és egy segédet is felfogadott maga mellé, hogy gyorsabban menjen a ruhajavítás és -átalakítás. Sikeres vállalkozása idővel három alkalmazottat is foglalkoztatott – mind siketnémák voltak –, és tanoncként Bracha nagybátyját, Hermant is maga mellé vette. Minden évben elutazott Budapestre, ahol bemutatókon tekinthette meg a legújabb férfidivatot.

Sikerét nem kis részben Karolina fáradhatatlan támogatásának köszönhette, aki tárgyalt az ügyfelekkel, és segített a ruhapróbák során. Bracha addig könyörgött sírva, amíg anyja bele nem egyezett, hogy ő is velük menjen Pozsonyba.

Egy falusi kislány számára az utazás végtelenül izgalmas kalandnak tűnt: a sok ember, a tűnődés, hogy mi vár rá az út végén. A vonaton a táblákat cseh, szlovák, német és francia feliratokkal látták el, ami kifejezte Csehszlovákia sokszínűségét. Az ablakon át láthatta, mint változik a táj, aztán megérkezett egy káprázatos új világba.

Pozsony utcáin fák zöldelltek, pompás új épületek emelkedtek, és nyüzsögtek a vásárlók, a babakocsik, a lovak és a kézikocsik. Autómobilok

gurultak, villamosok csörömpöltek. A Dunán teherhajók, vontatók és gőzösök szeltek a szelíd hullámokat. A Židovská utcai lakás Bracha számára a falusi viskójukhoz képest valóságos palotának számított. A víz csapból folyt, nem kellett érte a kútra járni; olajlámpák helyett kapcsolóval működő elektromos izzók szolgáltatták a világítást. A legnagyobb csoda pedig a lakáson belüli angolvécé volt. A legjobban azonban annak örült, hogy új barátokra tehet szert. Ezek a pozsonyi lányok lettek aztán a társai a legszörnyűbb háborús években.

„Minden, minden, minden nagyon jó volt.
Iskolába is szerettem járni”

– IRENE REICHENBERG

Bracha az iskolában ismerte meg Irene Reichenberget. Az oktatás alapvető érték minden zsidó családban, legyen akármilyen szegény. Pozsony nem szűkölködött oktatási intézményekben. Az ortodox zsidó iskola növendékeiről készült 1930-as fotón az öltözékekből jól látható, milyen büszkék voltak a családok, hogy taníttathatták gyermekeiket, még ha az ezzel kapcsolatos kiadások komoly áldozatot jelentettek is. A fotózás különleges alkalomnak számított, ezért a kislányok közül sokan fehér zoknit és félcipőt viseltek, míg hétköznapiokon inkább erős bakancsot húztak a játékhoz. Sokan

*Ortodox zsidó iskola csoportképe 1930-ból.
Berkovič Bracha balról a második a középső sorban*

egyszerű ingruhában vannak, amelyet könnyű megvarrni és karbantartani; mások csipkés szoknyában és keményített gallérban feszítenek.

Látható, hogy még mindig divatban volt az 1920-as évek népszerű bubifrizurája, de a hagyományosabb fonott copf is. A lányoknak nem kellett egyenruhát hordaniuk, ezért az iskolába néha beszivároghatott a divat. Az egyik évben megőrültek az egészen vékony anyagból szabott, rakott vagy fodros *volant* gallérokért, és a lányok azon versenyeztek, ki tudja egyszerre a legtöbbet felvenni. A győztes egy Perla nevű lány lett, akit általános irigység övezett a nyakán viselt több réteg finom muszlin miatt. Boldog idők!

Az ortodox iskolában a tanítás német nyelven folyt, amely egyre inkább elterjedt a csehszlovák közéletben. Bracha eleinte nehezen illeszkedett be, mivel újonnan érkezett a városba, és szívesebben beszélt magyarul vagy jiddisül. Hamar feltalálta azonban magát, és új barátnőket szerzett Irene és Renée személyében. Mindegyik lány több nyelvet beszélt, néha egy mondaton belül is váltogattak közöttük.

Iskola után a gyerekek az utcákat és lépcsőházakat járták, fogócskáztak, bújócskáztak, karikat hajtottak, vagy csak egyszerűen elváltak. Nyáron, mivel vidéki nyaralásra nem tellett, kimentek a Duna-partra, ahol egy kis öbölben fürödtek, vagy a parkban játszottak.

Bracha a sok szórakozás ellenére hiányolta falubeli barátait. 11 évesen addig rágta a szülei fülét, amíg meg nem engedték, hogy a nyárra hazautazzon Csepére. Az otthoniak előtt szerette volna kifinomult városi hölgy benyomását kelteni, ezért olyan elegánsan öltözött fel, ahogy Pozsonyban sohasem szokott. Csinos, bézs színű ruháját egy tehetősebb barátnőjétől kapta, hozzá piros bőrvet, fekete bőrcipőt és színes szalagos szalmakalapot viselt.

Mindez értelmetlen hiúságnak tűnik a háború és a későbbi borzalmas szenvedések tükrében, de az emlékezet megőrzi, és legalább ennyi megmarad azokban az időkben, amikor a szabadság és elegancia csak távoli álmoként hat egy letűnt világból.